

УЧИТЕЛСКИЯТ ТРУД В ДИСКУРСА НА ЛИЧНАТА СИГУРНОСТ

доц. д-р Ваня Христова
ВСУ „Черноризец Храбър“

Абстракт: В статията е концептуализиран един сравнително нов и необсъждан до момента проблем свързан с учителския труд, разглеждан в аспекта на сигурността на учителя. Основната теза, която се застъпва се съдържа в твърдението, че ефективността, качеството и удовлетвореността от учителския труд освен от доказани личностни и социалнопсихологически фактори, зависи и от преживяването за личната сигурност. Тъй като, личната сигурност е свързана с редица външни и вътрешни организационно условия на труд, в представената статия в тази насока се акцентира върху част от тях, включително личностните качества на учителите, факторите на училищната среда и влиянието на семействата на учениците върху нея.

Ключови думи: *Аз-концепция, ръководител, организация, самооценка, Аз-ефективност, оптимизъм, личност, самооценка, емоционална стабилност, дисциплина.*

TEACHER'S WORK IN THE DISCOURSE OF PERSONAL SECURITY

Assoc. Prof. Vanya Hristova PhD
VFU "Chernorizets Hraber"

Abstract: The article conceptualizes a relatively new and hitherto undiscussed problem related to teacher work, considered from the aspect of teacher security. The main thesis that is advocated is contained in the statement that the effectiveness, quality and satisfaction of the teacher from his work, in addition to the proven personal and socio-psychological factors, also depends on the experience of personal security. Since personal security depends on a number of external and internal conditions, the presented article focuses on some of them, such as the personal qualities of the teachers and the factors of the school environment, as well as the influence of the students' families.

Key words: *Self-concept, manager, organization, Self-efficiency, optimism, personality, self-evaluation, emotional stability, orderliness*

Учителският труд е една от най-значимите и социално полезни дейности, който в различните периоди и политически системи, винаги е бил високо оценяван от обществени, медийни и професионални организации. Основното професионално средство на учителя, това е собствената му личност, тъй като педагогическата дейност се определя като комуникативна и помагача.

През последните години на преход и промяна в ценностната система случаите на вмешателство, посегателства и агресия в училище зачестиха, но тези случаи са под прожектора на медийното внимание, което често е субективно, преднамерено и търси сензационен ефект.

Настоящият текст има за цел привличане на вниманието към един малко познат и коментиран спорадично проблем, свързан с личността и *личната сигурност* на учителя. Същата се разглежда като съвкупност от личностни особености на учителите и съществуващите социалнопсихологически феномени в училищната среда, разбрана в един по-широк аспект.

Личната сигурност е ниво на по-високостоящата национална сигурност¹. Съгласно различни дефиниции най-общо тя може да бъде определена, като „.....обективно състояние на нещата от които зависи и се преценява субективно от личността, която не само преживява, но и проявява съответна активност.“² Подобно определение обединява различните виждания и на други автори, като Н. Слатински, Д. Йончев и А. Величков, които проявяват единомислие в нейното дефиниране. Психологически погледнато следва да се цитира определението на А.Величков, което представя личната сигурност като „като вътрешно състояние на спокойствие и доверие към външната среда. Чувството за лична сигурност е по-общо преживяване на възможностите за противодействие при евентуална поява и свързана с това известна релаксация.“³

Така погледнато феноменът „лична сигурност“ е резултат от въздействието на външни и вътрешни, фактори, които определят нейното преживяване и резултати от работата. В аспекта на учителския труд и училищен живот могат да се проследят следните външни условия, за които съдим главно от медийни публикации, лични наблюдения и частично от някои проведени изследвания.

Лоша дисциплина в училище от страна на учениците. Под това поостаряло понятие, което се е свързвало с години и използвано за оправдание на собственото безсилие или натиск върху учениците, сега се разбира един истински реален проблем. Той се изразява в различни поведения от страна на учениците, които сами по себе си

¹ Йончев, Д. Равнища на сигурност. Издателство НБУ, С., 2008, с. 83. и Слатински, Н. Петте нива на сигурност. Военно издателство, С., 2010, с. 11

² Хаджийски, Д. Психология на личната сигурност., В.Търново, 2022 ,Фабер. с.19

³ Величков. А. Личната сигурност в големия град. Албатрос. С.,2004, с. 9

заслужават внимание и специални изследвания. Днес много учители и дори ръководства не скриват или почти не скриват прояви като: непосещаване на учебни занятия или „бягство“ от тях, лошо държание в часовете, агресия между ученици, апострофиране и заплашване на учители и преки физически посегателства върху тях, употреба на алкохол и други субстанции с влияние върху поведението, хулиганство. Всички тези прояви биха били неутрални или незначими за учителите, ако са единични случаи, а не толкова широко разпространени професионални проблеми.

Лошата дисциплина на учениците повлиява върху личната сигурност на учителите и дори върху директорите по няколко начина. *Първият* е свързан с преките заплахи и посегателства върху тях, които макар и редки са силен емоционален фактор с дълготрайни последици, особено за младите, с по-малко опит и тези от женски пол учители. Те имат и силно влияние върху Аза и разколебават вярата в институцията. *Вторият* засяга общото ниво на приличие, ред и спазване на правилата в училище. Това влияе косвено върху професионалната дейност на учителите, чрез невъзможността за ефективно самостоятелно противодействие от тяхна страна, а от там и намаляване на вярата в собствените възможности за справяне. Несполучливите опити за въвеждане на ред водят до отказ от желание и „приемане“ на една невъзможна реалност. Намесата на училищните психолози и ръководители, дори и да има временен ефект, не променя преживяването, което отново засяга, изградената в основи Аз-концепция. Съвременните изследвания обръщат внимание на мотиви, които произтичат от самата Аз-концепция. На първо място се сочи мотивът за Аз-ефикасност, следван от мотива за самооценка и този за Аз-последователност и приемственост.⁴ „И трите мотива са свързани с потребността да се запази вече създадената Аз-концепция.“⁵ Невъзможността за удовлетворяване на тази потребност създава силен дискомфорт и *рефлектира върху преживяването на лична сигурност*. *Третият* начин по който лошата дисциплина засяга сигурността на учителя е опасението от негативни последици, свързани с доброто име и служебно положение. Независимо от представата за справедливост, ред и собствена правда, хората се страхуват от административни санкции. Тук дори силният Аз понякога не може да покрие житейската необходимост за работа и заплащане. Последствията за лична сигурност са очевидни и безспорни.

⁴Gecas,V.The Self-Concept. Annual Review of Sociology, Vol. 8, 1982.. pp. 17-25.

⁵ Хаджийски, Д. Аз-коцепция на ръководителя и управление на организацията. В.Търново, ИЗНИ., 2023 ,с. 45

Отношения в професионалната общност. Тук става дума за проявата на обтегнати взаимоотношения между учителите и между учители и ръководство. Макар, че много от случаите се прикриват и рядко стават достояние вън от институцията, те са съществували, съществуват и вероятно ще съществуват по редица причини, като човешки слабости, лошо ръководство или нормативна неуточненост. Такива неблагоприятни аспекти, като лични и групови вражди, конфликти, прехвърляне на отговорности, умишлено или не пренебрегване или фаворизиране на отделни лица, несправедливи наказания и незаслужени поощрения, влияят зле на мотивацията за работа и създават предпоставки за лош психоклимат, безпокойство и тревоги у учителите. Когато преминат границите на нормалните конкурентни отношения, тези организационни и личностни проблеми неминуемо се отразяват в негативен аспект и на чувството за сигурност.⁶

Нещо повече, включеността в организацията определя поведението на индивида в нея и влияе върху ефективността на труда, което от своя страна определя и организационния климат.⁷

Родителски намеси върху работата на учителите. По обясними причини, свързани най-вече с родителската привързаност и субективизъм, както и липсата на разбиране на учителската роля и задължения, някои родители си позволяват груба намеса в работата на институцията и нейните най-важни служители - учителите. Това се изразява в писане на жалби до различни инстанции, влизане в училище и лична разправа с учители и директори, искане на обяснения за поставени оценки и направени забележки за поведението на ученици. Общеизвестно е, че за несполуките на децата си, родителите винят училището и учителите, като пренебрегват семейната култура и възпитание. В желанието си да покажат правотата си и социалното си влияние някои стигат до крайности, включително и физически посегателства върху учителите. Тези намеси, не само уронват престижа на училището, но пряко влияят на самочувствието и разколебават решителността на учители и училищни ръководства в екстремални и дори в ежедневни ситуации. Що се касае до личната сигурност, тя е застрашена, както косвено от заплахи, така и пряко от различните родителски въздействия.

⁶ Чавдарова, В. Психология и психопатология на управлението. В. Търново. 2016, с.179.

⁷ Митевска-Енчева, М. Психологически аспекти на просоциалното поведение в организацията, Сборник научни доклади, част II, Научна сесия 2013, Обществени науки. Организация, управление и методика на обучението във Висшите училища, Шумен, 2014

Личната сигурност обективна и субективна, зависи не само от външните влияния на средата. Този феномен зависи и от някои *личностни диспозиции*, *характеристики* и *състояния* на самия учител.⁸ Това е така, защото в ситуациите, където тя се преживява, не са даденост, където той е наблюдател, а поле в което е активен участник.⁹

Емоционална стабилност на учителите. Тя е сравнително устойчива характеристика, качество или черта на личността, която засяга емоционалната сфера.¹⁰ Но предвид влиянието на емоциите върху другите психични процеси, тази черта влияе на цялостното преживяване и често определя поведението на даденият човек. В процесуално отношение тя помага да се отдели емоцията от събитието, което прави оценката на ситуациите по-достоверна. Хората с емоционална стабилност по-рядко изпитват негативни емоции и са по-малко реактивни на случайни или незначителни дразнители. Емоционалната стабилност е един от показателите за добро психично здраве. Обратно, емоционалната нестабилност или неустойчивост води до редица негативни реакции и необмислени постъпки. Емоционално лабилните личности са по-реактивни, дори на неутрални събития, проявяват по-голяма тревожност, чувство за непълноценност и вина. По отношение на *личната сигурност* емоциите определено влияят на нейното преживяване. Учителите често преживяват негативни емоции, но ги компенсират с позитивни такива. Емоционалната стабилност е баланс на негативни и позитивни емоции, който предполага повече сигурност, особено в конфликтни или неопределени ситуации, които се срещат в училищната среда.

Оптимизъм. Оптимизмът е личностна характеристика (черта, диспозиция), която се свързва с положителни очаквания за бъдещи или настоящи събития, в които човек участва или е наблюдател. За оптимизма не винаги е необходима причина, защото е очакване, породено от вътрешното желание за благополучие, отколкото резултат на анализ на факти и ситуации. В този смисъл определени хора са оптимисти поначало и техните преживявани очаквания рядко се влияят от ситуациите в които попадат. Когато това стане, тяхното „участие“ е позитивно като преценка, но поведението може да бъде неадекватно и непредпазливо. Счита се, че оптимизмът е еднодименсионален конструкт, т.е. човек може да е или преобладаващо оптимист или преобладаващо песимист, но има

⁸ Хаджийски, Д. Психология на личната сигурност., В.Търново, 2022 ,Фабер. сс. 61-82.

⁹ Минчев, Б. Психология. Еволюционно феноменологичен подход. Сиела, С., 2013, с. 140

¹⁰ Митина, Л. М. Психология труда и професионального развития учителя, Москва, 2004

и други мнения, като тези, че човек може да е нито оптимист, нито песимист или и двете едновременно.¹¹ По отношение на *личната сигурност* оптимизмът по принцип влияе положително на преживяването, поради субективното интерпретиране на негативни евентуални последици. Но също така крайният оптимизъм може да е „опасен“, поради игнориране на заплахите отправени към човек. Макар в училищните ситуации те да не се ежедневие, все пак не трябва да се изключват. Обратно песимизмът има връзка с невротизма, който е свързан с тревожни очаквания или ирационални страхове.

Локус на контрола. Личният контрол е психически феномен (конструкт), който най-общо се отнася до субективното възприемане на възможността за собствено влияние върху себе си, другите хора и ситуациите. Когато положителните или отрицателни събития или подкрепления се възприемат като резултат от собствени усилия имаме *вътрешен локус* на контрола. Обратно, когато се счита, че това, което се случва на човек зависи от случайности, предопределеност или чужда намеса, това е *външен локус* на контрола. Хората с вътрешен локус са по-активни и мотивирани и предпочитат дейности, в които могат да упражняват контрол. Обратно, тези индивиди с преобладаващ външен локус на контрола, живеят с постоянно чувство на зависимост от външни хора, обстоятелства или предопределености и не са уверени, че нещата зависят от тях. Дори собствените си успехи отдават на късмет или благоволенieto на висшестоящите началници. В контекста на *личната сигурност*, те са по-уязвими, защото възприемат ситуациите „извън контрол“, а това засилва тяхната уязвимост и несигурност. За разлика от тях интерналите проявяват по-голямо старание в собствените си дейности и амбиции за успех. Те се чувстват в по-малка зависимост от външните фактори и преживяват обстоятелствата като собствена даденост. Това обикновено засилва чувството за контрол и сигурност. В организационна среда и особено в училищна са възможни реакции на компенсация. Така например учител с интернални нагласи, когато не може да ги „отнесе“ към ръководството, може да ги прояви спрямо учениците, засилвайки формалният контрол върху обучението и възпитанието. Това подкрепя личната сигурност в субективен план.

Друг фактор е *самооценката*, която може да се определи най-общо, като представа или убеждение относно собствения Аз. Дефинира се и като „високорангов постулат,

¹¹ Митева, Д. Психология на оптималното функциониране. ВСУ, Варна, 2012 с.99

стоящ в центъра на концептуалната система на личността.“¹² Всеки човек има представа за себе си. Тя може да бъде реална или идеална, в смисъла на действително притежаваните или желаните качества на личността. Но винаги е субективна и в голяма степен пристрастна. Личната ценност е съществена част от по-общата Аз-концепция.¹³ Въведена като понятие в хуманистичното направление от К. Роджърс, днес Аз-концепцията се разглежда в един значително по-широк аспект на мотивационни, интраперсонални и интерперсонални връзки и зависимости.¹⁴ Аз-концепцията е многостранно явление, набор или колекция от образи, схеми, концепции, прототипи, теории, цели, ценности или задачи. Свързана и произтичаща от Аз-концепцията, самооценката проявява тенденция да я съхранява. Още У. Джеймс определя две главни и пряко свързани с Аза тенденции - за самосъхраняване и за саморазвитие. Тук следва да се търси и връзката на самооценката с преживяването на сигурност. Разгледана така, личната сигурност е сигурност на Аз-концепцията, чрез поддържане на положителна самооценка и убеждение за Аз-ефективност. Ниското ниво на самооценка от друга страна е причина за негативни преживявания и лоша адаптация, лоши очаквания и *несигурност*. В училищната реалност обикновено се компенсират с повишени претенции към колегите и големи изисквания спрямо учениците.

Разбира се освен разгледаните диспозиции има още и редица други аспекти, които влияят на преживяването за лична сигурност. Такива могат да бъдат, нивото на самоактуализация, откритост към опита, диспозицията за власт, социалната афилиация или емоционална интелигентност. Това представя посоченият конструкт в по-широки граници от обикновената безопасност и следва да се разглежда и изследва в по-задълбочен аспект на житейското и професионално благополучие.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Величков, А. Личната сигурност в големия град. Албатрос. С., 2004
2. Енциклопедия по психология, под ред. на Р. Корсини, Наука и изкуство, С., 1998, с. 46
3. Йончев, Д. Равнища на сигурност. Издателство НБУ, С., 2008
4. Слатински, Н. Петте нива на сигурност. Военно издателство, С., 2010
5. Минчев, Б. Психология. Еволюционно феноменологичен подход. Сиела, С., 2013

¹² Митева, Д. Психология на оптималното функциониране. ВСУ, Варна, 2012, с.95

¹³ Енциклопедия по психология, под ред. на Р. Корсини, Наука и изкуство, С., 1998, с. 46

¹⁴ Хаджийски, Д. Аз-коцепция на ръководителя и управление на организацията. В.Търново, ИЗНИ., 2023 с. 37

6. Митева, Д. Психология на оптималното функциониране. ВСУ, Варна, 2012.
7. Митевска-Енчева, М. Психологически аспекти на просоциалното поведение в организацията, Сборник научни доклади, част II, Научна сесия 2013, Обществени науки. Организация, управление и методика на обучението във Висшите училища, Шумен, 2014.
8. Митина, Л. М. Психология труда и професионального развития учителя, Москва, 2004.
9. Хаджийски, Д. Аз-коцепция на ръководителя и управление на организацията. В.Търново, ИЗНИ., 2023
10. Хаджийски, Д. Психология на личната сигурност., В.Търново, 2022 ,Фабер.
11. Чавдарова,В. Психология и психопатология на управлението. В.Търново. 2016, с.179.
12. Gecas,V.The Self-Concept. Annual Review of Sociology, Vol. 8, 1982.. pp. 17-25.